

KURAN-I KERİM'DE KOZMİK TARİH VE BİYOLOJİK GELİŞİM*

*Hasan ÖZALP***

ÖZET

Evrenin nasıl meydana geldiği felsefenin, dinin ve mitolojinin önemli konularından biridir. Evrenin orijini nedir? Evren nasıl yaratılmıştır? İnsan hangi maddeden ne tür süreçlerden geçerek meydana gelmiştir? Kuran-ı Kerim'in de insanların en çok merak ettiği ve ciddi sorular yönelttiği bu konuya ilgisiz kalması düşünülemezdi. Bu sebeple Kuran-ı Kerim'de evrenin oluşumu ve insanın biyolojik gelişimi önemli bir konudur. Ayetlerde kozmik tarih ve insanın biyolojik gelişimine sıkça yer verilir. Ancak Kuran-ı Kerim'de konu sistematik bir biçimde ele alınmaz. Kuran-ı Kerim'in bu konu ile ilgili ayetlerini ele alan araştırmacılar da çok fazla sistematik görünmemektedirler. Bir kısım düşünürler sadece kozmik başlangıcı ele alırken diğerleri sadece biyolojik gelişime odaklanmaktadır. Bazı düşünürler yaratılışın yoktan meydana geldiğini ele alırken diğer bazı düşünürler evrimci yaratılış teorisini ispatlamaya çalışmaktadırlar ve sadece kendi görüşlerini destekleyen ayetleri referans olarak kullanmaktadırlar. Biz bu çalışmada bu ve benzeri tartışmalara girmeksizin Kuran-ı Kerim'e göre evrenin oluşumundan başlayarak insanın biyolojik gelişimiyle tamamlanan kozmik tarihi incelemeye çalışacağız. Bu sebeple sadece yeri geldiğinde çağdaş bilimin ispatladığı kozmik yasalara göndermeler yapacağız. Amacımız Kuran-ı Kerim ve bilim arasındaki uyumu ispatlamak olmadığı gibi ayetlerin bir kısım bilimsel yasalara öncülük ettiği savını desteklemek de değildir.

Anahtar Kelimeler: Kuran-ı Kerim, kozmik tarih, biyolojik gelişim, yoktan yaratma, evrimci yaratılış.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi, El-mek: ozalphan66@gmail.com

COSMIC HISTORY AND BIOLOGICAL DEVELOPMENT IN THE HOLY QURAN

STRUCTURED ABSTRACT

Questions related more to existence and origin which attempt to explain how the universe came into existence such as “What is the origin of the universe? How was the universe created? From which material and through which processes was the human being created?” have been important subjects of philosophy, religion and mythology since antiquity. It is unthinkable that the Quran, which is the sacred source of the religion of Islam, would be indifferent to this subject about which humans are most curious and about which they raise serious questions. Therefore, the existence of the universe and biological development of the human being are important subjects in the Quran. In verses, cosmic history and biological development of the human being are frequently handled. However, the subject is not systematically dealt with in the Quran. Researchers studying the Quran’s verses related to this subject do not seem to be very systematic, either. While some thinkers deal only with cosmic start, others focus only on biological development. While some thinkers deal with creation as existence out of nothing, some other thinkers try to prove the evolutionary creation theory and use as reference only the verses that provide evidence for their own views. In this study, without entering these and such discussions, we will try to analyze the cosmic history according to the Quran starting from the first existence of the universe and completed with the human being’s biological development.

For this reason, we will make references to cosmic laws proven by modern science only when necessary. However, our aim is neither to prove the consistence between the Quran and science nor to support the argument that the verses precede certain scientific laws. Our main aim is to explain how cosmology is built in the Quran.

The reason leading us to such a study is to examine how the Quran, which is the sacred source of the Islamic belief, bases the subject matter from the perspective of the fact that philosophy, science and religion place importance on the issue. Although there is much literature regarding the subject, it is observed that these studies act largely on the basis of proving or rejecting creation from nothing (or ex nihilo) or the evolutionary creation theory and thus overlook systematic integrity and a comprehensive and consistent approach. Therefore, in our study, we will focus on the Quran as the primary and original source.

While providing grounds for our study, we will first conduct a conceptual analysis; in addition, we will include analysis of important concepts when necessary. The literature which we refer to while grounding our subject matter is the following: The Holy QURAN, YARAN, Cafer Sadık (2007), *Understanding Islam*, Pentagon Pres., Edinburg; TASLAMAN Caner (2011), *Big Bang ve Tanrı*, Print, İstanbul Yayınevi, İstanbul; YAZIR, Elmalılı Hamdi (trsöz), *Hak Dini Kuran Dili*, Simplified by: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel, V. 2, Azim Dağıtım, İstanbul; BAŞ, Erdoğan (2009), “Sema”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

article *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), Volume: 36; RAZİ, Fahrettin (1991), *Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l Gayb)*, trans. S. Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, S. Doğru, Akçağ yay., Volume: 10, Ankara; LEIBNIZE, G. W. (1998), "Principles of Nature and Grace, Based on Reason", *Philosophical Texts*, trans. Richard Francks and R. S. Woolhouse, Oxford University Press; WOLFSON, Harry A. Wolfson (1976) *The Philosophy of the Kalam*, Harvard University Pres, London; YAKIT, İsmail (2003), "Kuran'da İnsan'ın Yaratılışı ve Evrimi", *Kur'an'ı Anlamak*, Ötüken yay., İstanbul. KURAN-I KERİM; BÂR, M. Ali (2010), *Kuran-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, Trans. Abdülvehhab Öztürk, Diyanet Vakfı yay., Ankara; BUCAILLE, Maurice (1987), *Müspet İlim Yönünden Tevrat, İncil ve Kuran*, trans. M. Ali Sönmez, DİB yay., İstanbul; BAYRAKTAR, Mehmet (2011), *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Kitabiyat, Ankara, 2001; ÇAĞRICI, Mustafa (2013), "Yer" article DİA, Volume: 43; ERDEM, Mustafa (1999), *Hız Adem (İlk İnsan)*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara; ÖZTÜRK, Mustafa (2004), "Âdem, Cennet ve Düşüş", *Milel ve Nihal*, Year 1, Number 2, June; ATEŞ, Süleyman (1975), "Kuran-ı Kerim'e Göre Evrimi Teorisi", *AÜİFD*, Volume: XX; ATEŞ, Süleyman (trsz), *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr. Volume: 8, Trsz; ULUDAĞ, Süleyman (1994), "Dünya" article, Volume: 10; EFİL, Şahin (2002), *İslam ve Batı Düşüncesinde Yaratılış Modelleri*, Pınar yay., İstanbul, 2002; ULUKÜTÜK, Veli, (1995), *Kuran-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İnsan yay. İstanbul.

As a consequence, like scientific theories, philosophic doctrines and original mythologies, the Islamic belief, too, has an acceptance regarding how the existence occurred. This acceptance is primarily expressed in the Quran. The Quran handles both cosmic existence and biological development of the human being. Even though there are certain points the contents of which we are not able to clarify completely, the verses deal with the issue within a systematical integrity. The reason why we cannot clarify certain subjects or verses is the inadequacy of the current science and poverty of our cosmic viewpoint. Therefore, it is not possible to consider these points that we cannot clarify as irrational. The progressing intellectual and scientific process will probably lead us to understand these subjects better.

It is frequently emphasized in the Quran that creation occurred in phases. This is contrary to the idea that existence was created completely all of a sudden as proposed by the view of creation from nothing. Even though occurrence of creation in phases evokes the idea of evolutionary creation theory, this is not compatible with the approaches of coincidence and natural selection of the Darwinist evolution. This is because it is seen that God is effective in all phases of creation with his infinite knowledge and power. Besides, it does not seem possible, either, to interpret existence in phases similar to Neo-Darwinist transition across species. This is because there is no literal expression in the Quran in this regard.

There is water in all phases of life. Creation starts from the heavens and consummates with the creation of the human being. The purpose in all deeds of creation is test of the human being. If the human being is to be tested, this cosmic order must be suitable for the human being's life. This, in turn, brings us to the human-centered

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

anthropic principle which states that the universe is created for the human being.

Although none of the theories that attempt to explain how creation occurred according to the Quran are not mentioned in the Quran conceptually, in theological circles it is attempted to base arguments regarding which creation thesis the Quran prescribes more from the perspective of interpretations of the verses. In our opinion, it is possible that any one of these theories or any other theory that may be proposed in the future is correct. However, regardless of how theories are, what is important is not which theory is valid. What is important from the perspective of the Quran is that in all these theories, Allah is the initiator and maintainer of the cosmic and biological development processes.

Key Words: The Quran, cosmic history, biological development, creation out of nothing, evolutionary creation.

Evrenin yaratılışı ve insanın biyolojik gelişimi bilimin, felsefenin ve teolojinin önemli bir konusudur. Modern bilimin konuya dair görüşleri astronominin, astrofiziğin ve biyolojinin açıklamalarıyla temellendirilmektedir. Bu konu dinlerinde müstağni kalmadıkları bir sorundur. Problem, Kuran-ı Kerim'in genelini dikkate aldığımızda önemli bir yer tutmaktadır. Din felsefesinin konuya ilgisi ayetlerde geçen açıklamaları rasyonel tutarlılık ve sistematik bütünlük içerisinde ele almaktır. Bilimsel gelişmeleri dikkate aldığımızda dinin kendisini nerede konumlandığını doğru tespit etmek teoloji açısından önemli bir sorundur. Bu sebeple biz bu çalışmada ayetlerdeki kodlardan hareketle Kuran-ı Kerim'in kozmik varoluş konusundan kendisini nerede konumlandığını sistematik bütünlük ve rasyonel tutarlılık içerisinde ifade etmeye çalışacağız.

Kuran-ı Kerim'de kozmik tarihi ve biyolojik gelişimi ifade eden bazı temel kavramlar vardır. Semâ, arz, dünya, cennet, toprak ve insan gibi kavramlar bunların belli başlılarıdır. Bu sebeple bu kavramları ve tazammumlarını sistematik ve tutarlı bir şekilde ele almak gerekir. Bu kavramların temeli olması bağlamında sema ve yer kelimelerini açıklamamız gerekmektedir. Yeri geldiğinde diğer kavramları da açıklayacağız. Bu kavramlardan ilki olan semâ (gök), Kur'an-ı Kerim'de fizik ve fizik ötesi boyutu ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Genel olarak yeryüzünün herhangi bir noktasından yukarıya doğru bakıldığında atmosferde dâhil olmak üzere uzaydaki gök cisimleri ve bütün uzaklıkları ifade eder. Bu anlamda Kuran-ı Kerim'de ki sema kelimesi astronomi, kozmoloji ve astrofizik gibi bilimlerin konusudur. Semâ kelimesi, Kuran-ı Kerim'de tekil olarak 120, çoğul olarak 190 yerde geçmektedir (Baş, 2009, s. 453).

Kuran-ı Kerim'de insanın üzerinde yaşadığı mekân, dünya ve arz kelimeleriyle ifade edilmektedir. Ayetlerde bizim yerküre için kullandığımız dünya kelimesi insanın ölümden önceki hayatını ve bu hayat boyunca yararlandığı nimetleri ifade eder. Bizim yerküre olarak ifade ettiğimiz kavram Kuran-ı Kerim'de "el-arz" kelimesi ile karşılanmaktadır (Uludağ, 1994, s. 22-25; Çağrı, 2013, s. 476-478). Bu nedenle kozmik tarih açısından bizim araştırmamıza konu olan kavram *el-arz*'dir.

Göklerin mi (uzay boşluğu) yoksa yerin mi önce yaratıldığı ya da oluştuğu konusu İslam düşünürleri arasında tartışmalı bir konudur. Kuran-ı Kerim'in geneline yaygın olan düşünce bizim de kanaatimize göre göklerin önce yaratıldığıdır. Ancak Bakara suresi 29. ayet konuyu farklı bir şekilde ele almaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

“O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı; sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir”(2/Bakara, 29).

Ayetin literal anlamından anlaşıldığı kadarıyla önce yer küre var edilmiş arkasından gökler oluşturulmuştur. Fakat gerek Kuran-ı Kerim’in anlam bütünlüğünü gerekse modern bilimin verilerini dikkate aldığımızda ilk olarak yaratılanın gökler olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayette ise göklerden (uzay) sonra yerin oluştuğunu arkasından yer kürenin kendi atmosferini meydana getirdiğini anlayabiliriz. Yani göğe yöneldi ifadesi atmosferi ifade ediyor görünmektedir. Aksi takdirde önce atmosferin sonra yer kürenin oluştuğunu söylemek mantığa ve mevcut bilimsel yasalara aykırı bir yorumlamadır.

1. Kozmik Sistemin Yaratılışı

Kuran-ı Kerim’e göre yer ve gök altı günde yaratılmıştır. Bu durum “Arşı su üzerinde iken, hanginiz daha güzel işler yapacaksınız diye sizi sınamak için gökleri ve yeri altı günde yaratan Odur.”(11/Hud, 7) ayeti ile ifade edilir. Altı gün ifadesinde geçen “gün” kelimesi bizim anladığımız 24 saatlik bir zaman dilimi değildir. Kuran-ı Kerim’in anlam bütünlüğü içerisinde (Bkz. 32/Secde 4; 10/Yunus 3; 11/Hud 7; 57/Hadid 4; 50/Kaf 38; 7/Araf 54) gün kelimesi çağ, devir, an ve müddet gibi anlamlarda da kullanılarak, daha çok kategorik ve aşamalı bir yaratılışı ifade etmektedir. Çünkü zaman izafi bir kavramdır. Örneğin güneş sisteminde Merkür kendi eksenini etrafındaki dönüşünü 176 günde, Venüs 243 günde, Mars ise 24 saat 37 dakikada tamalarken Dünya 24 saatte tamamlamaktadır (Ateş, trsz. s. 126-127). Buradan hareketle Kuran-ı Kerim’deki zaman kavramı insanoğlunun güneşin hareketlerine göre belirlediği zaman dilimlerinden çok farklıdır. Kuran-ı Kerim’e göre bir gün bazen bin yıla tekabül ederken bazen elli bin yıl olarak geçmektedir.

“Rabbinin yanında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.”(22/Hac, 47)

“(Allah) Emri gökten yere tedbir eder (buyruğunu indirir). Sonra emir, sizin hesabınızca bin yıl süren bir gün içinde O’na çıkar.” (32/Secde, 5)

“Melekler ve Ruh, miktarı elli bin yıl süren bir gün içinde O’na çıkar.”(70/Meâric, 4)

Şu halde altı günde yaratma mahiyetini ve müddetini bilmediğimiz bir zaman dilimine işaret edeceği gibi varlığın yaratılış aşamalarına da delâlet edebilir. Gerçi Fahrettin Razi, “altı gün yerine bir defada yaratmanın kudret için daha uygun” olacağı şeklindeki itiraza teolojik bir cevap verir. Raziye’ye göre bu ifade Allah’ın varlığının bir göstergesidir. Şayet Allah evreni altı günde değil de bir anda yaratmış olsaydı belki insanlar evrenin tesadüfen meydana geldiğini düşüneceklerdi. Ancak art arda gelme bir bilgiye, kudrete ve hikmete işaret eder (Razi, 1991, s. 401). Fakat genel kabul Kuran-ı Kerim’de ki gün (yevm) ifadesinin dönemler şekline anlaşılması yönündedir (Bucaille, 1987, s. 221-222.). Tevrat’ta geçtiğinin (Tevrat; Tekvin 1/1) aksine Kuran’ı Kerim *Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi.*” (50/Kaf, 38) ayeti ile Allah’ın evreni altı günde yarattıktan sonra yorulup yedinci gün dinlenme ihtiyacı hissetmediğinden bahseder. Kuran-ı Kerim’in bu yaklaşımı teizmin her şeye gücü yeten mutlak Tanrı tasavvuruna daha uygundur.

Yukarıda geçen ayette (11/Hud, 7) gökler ve yer birlikte zikredilmekte ve bir ayırım yapılmamaktadır. Her ikisi de beraber kullanılarak altı günde bir yaratmadan bahsedilmektedir. Oysa gökler ve yer ayrı varlıklar ve sistemlerdir. Enbiya suresi 3. ayet bu konuda bir ayırım yapmaktadır. Buna göre:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

“Peki, hakkı inkara şartlanmış olan bu insanlar, göklerin ve yerin (başlangıçta) birleşik (kânetâ ratkan) ve Bizim sonradan onu ikiye ayırdığımızı (fetaknâhuma) ve yaşayan her şeyi sudan yarattığımızı görmüyorlar mı? Hala inanmayacaklar mı?” (6/Enbiya, 30).

Görüldüğü üzere ayette göklerin ve yerin başlangıçta bitişik olduğu ve daha sonra birbirinden ayrıldıkları geçmektedir. Şu halde bir bilimsel teoriyi yanlışlama ve doğrulama gibi bir kaygımız bulunmamakla birlikte, Big Bang teorisinin öngördüğü gibi kozmik sistemin, başlangıçta tek parçadan oluştuğunu ve daha sonra maddelerin birbirinden ayrılarak göklerin ve yerin oluştuğunu söyleyebiliriz.¹

Bu durumda aklımıza gelebilecek diğer bir soru orijinde yer alan ilk maddenin olduğudur. Kuran-ı Kerim tam da bu noktada başka bir bütünlük ve tutarlılık örneği sergilemektedir. İlgili ayetlerden yaptığımız çıkarımlardan anlaşıldığı kadarıyla ilk varlık enerjiye benzemekte veya onu çağrıştırmaktadır.

“Sonra duman (duhan) halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve arza: “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. “İsteyerek geldik.” dediler.” (41/Fussilet, 11).

Ayette duhan kelimesinin geçmesi hayli ilginç görünmektedir. Bu anlamda orijin tayin edilirken yerin ve göklerin bu enerji içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle gökler ve yer bu enerjiden var edilmişlerdir. Duhan kelimesi Kuran-ı Kerimde iki yerde kullanılmaktadır ve bu ayetler adeta birbirinin tamamlayıcısıdır. Aynı konseptte iki defa kullanılan bu kelime ilginç bir şekilde kozmik başlangıç ve bitiş noktalarını ifade etmek için kullanılmıştır. İlki yukarıda ki *Fussilet 11.* ayetinde geçmektedir. Bu ayette geçen duhan kelimesi kozmik başlangıcı ifade ederken ikinci defa ki kullanımında evrenin sonunun nasıl olacağını ifade etmektedir.

“Artık sen göğün açıkça izlenen bir duman (duhan) getireceği günü gözle.”(44/Duhan, 11-12).

Bu ayet, görüldüğü gibi Kuran-ı Kerim’de kıyamet olarak bilinen kozmik eskatolojiyi ifade etmektedir. Bu dumanın ne olduğuna dair sadece spekülasyonlar söyleyebiliriz. Şöyle ki şayet evrenin başlangıcında ki dumanı enerji olması bağlamında gaz olarak yorumlarsak, ayette geçen ve kıyametin nasıl olacağını gösteren dumanı tıpkı evrenin başlangıcında olduğu gibi nükleer bir infilak sonucu ortaya çıkan radyoaktif veya biyolojik serpintiye ifade eden bir gaz olarak anlayabiliriz (Ateş, s. 306). Nitekim ayetin yorumuyla ilgili hadislerde de buna benzer şeyler geçmektedir.² Şüphesiz bu çıkarımlar, sadece dünyanın mevcut durumu okuyarak ileri sürdüğümüz bir öngördür.

Yukarıda bahsettiğimiz Fussilet 11 ayetine tekrar dönecek olursak ayette gökler ve yer ifadesi kullanılmaktadır. Çünkü ayet estetik bir şekilde “duman halinde ki göğe yöneldi” ifadesinden sonra “göğe ve yere” ifadesini kullanmaktadır. Açıktır ki duman (duhan) doğası gereği gökte olacaktır. Bu anlamda “göğe yönelmesi” gayet tutarlı bir yaklaşımdır. Ayetin devamında “göğe ve yere emretmesi” ise bizim enerji olarak ifade ettiğimiz dumanın içerisinde bu ikisinin de bulunduğunu göstermektedir. “İsteyerek veya istemeyerek gelin” ifadesi bir hareket ve eylem durumudur. Buradan hem göklerin ve hem de yerin hareketli olduğu şeklinde bir yorum yapabiliriz.

¹ Konuyla ilgili olarak bkz. Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, 5. Baskı, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011.

² “Bu (duman) Doğu ve Batı arasını dolduracak olan bir dumdandır ki kırk gün ve gece kalacaktır. Müslümana nezle gibi tesir edecek kâfiri ise sarhoş gibi yapacaktır. Onun burun deliklerinden, kulaklarından ve arkasından çıkacaktır.” (İbn Kesir, 1991, s. 7186).

Gerek uzayın gerekse atmosferin ve yer kürenin hareket halinde olduğu bugün modern bilimin ortaya koymuş olduğu bir gerçektir. Fakat ayeti bu haliyle salt uzayın hareketine delil olarak görmek yeterli olmadığı gibi bu hareketin nasıl ve ne yöne doğru olduğuna dair bir argüman olarak da kullanamayız. Ancak yine de Kuran-ı Kerim bu noktada ki mantıksal ve bilgisel boşluğu doldurmaktadır. Bir başka ayetten hareketle Kuran-ı Kerim’e göre uzay gerçekten hareketlidir ve merkezkaç bir harekette bulunmaktadır. Şöyle ki,

“Göğü elimizle Biz bina ettik ve Biz genişleticiyiz (mûsiûn).” (51/Zariyat, 47.)

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla artık gök yerden ayrı ve bağımsız bir yapıdadır ve tamamen inşa edilmiş ve hareket verilmiştir. Allah’ın bahsettiği bu hareket genişleme hareketidir.³ Allah’ın evreni sünnetullah olarak ifade edilen bir kısım temel yasalar ile yarattığı ve idare ettiği İslam düşünürleri tarafından da ifade edilmektedir. Bu durumda gökler (uzay) niçin hareket etmektedir? Anlaşılan o ki bu bir yaratma yöntemidir. Rasyonel olarak bakıldığında bu sorunun muhtemel cevapları olabilir. Birincisi, yine ayetin de ifade ettiği gibi bu emr-i ilahinin bir neticesidir. İkincisi ise, ilk madde olarak ifade edilen duhan’ın yapısıdır. Çünkü akışkan bir doğaya sahiptir. Dolayısıyla hareket halindedir. Üçüncüsü ise, başlangıçta (sıfır zamanda) ani bir infilak meydana gelmiştir ve bu infilak neticesinde merkezkaç bir genişleme hareketi oluşmuştur. Bu üç alternatif de mümkün olabilir. Aksini iddia edecek herhangi bir delil şimdilik görünmemektedir. Ayetin literal anlamından hareketle itiraz edilemeyecek tek şey, evrenin genişleme hareketinde bulunduğuudur.

2. Tüm Varlıkların Orijini Olarak Su

Şüphesiz canlılar ve yaşam için su en temel yapıtaşdır. Suyun önemine dair çok şey söylenebilir. Kuran-ı Kerim’de ise su, birçok ayette üzerine dikkat çekilen bir moleküldür.⁴ Daha da önemlisi Kuran-ı Kerim, suyu hem varlığın hem de yaşamın orijininde zikretmektedir. Öncelikle suyun canlılığın oluşumunda önemli bir yapıtaşı olduğu hem bilimsel hem de felsefi bir gerçektir. Bunun yanında Kuran-ı Kerim evrenin oluşumunda da suya gönderme yapmaktadır.

“Arşı su üzerinde iken, hanginiz daha güzel işler yapacaksınız diye sizi sınamak için gökleri ve yeri altı günde yaratan Odur.” (11/Hud, 7) ayetinde varoluşun doğrudan sudan meydana geldiğini söylemek zordur. Ancak varlığın ilk defa meydana gelişinde su faktörünü kullanması hayli ilginç görünmektedir. Yine de Kuran-ı Kerim tereddütsüz olarak canlılığın oluşumunda suyu temel yapıtaşı olarak görür.

“Hayatı olan (canlı) her şeyi sudan varedtik. Hâlâ inanmayacaklar mı?” (21/Enbiya, 30).

“Allah her canlıyı sudan yarattı. Kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayaküstünde yürür, kimi dört ayaküstünde yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.” (24/Nur, 45).

³ Ayeti Kerime’de güneşinde hareketli olduğundan söz edilir. “Güneş de kendisi için belirlenmiş bir kanunla, yörüngesinde akar, gider. Bu ise kudreti her şeye üstün olan, ilmi her şeyi kuşatan Allah’ın çizdiği kaderdir.” (36/Yasin 38).

⁴ “De ki: “Haber verin; eğer suyunuz yerin dibine göçüverecek olsa, bu durumda kim size bir akarsu kaynağı getirebilir? (67/Mülk, 30); Şimdi siz, içmekte olduğunuz suyu gördünüz mü? Onu sizler mi buluttan indiriyorsunuz, yoksa indiren Biz miyiz? Eğer dilemiş olsaydık onu tuzlu kılardık; şükretmeniz gerekmez mi? (56/Vakıa, 68-70). Ayetlerde suya kaynak olarak hem yer hem de gök zikredilmektedir. Bu durum hem su döngüsüne hem de atmosfer sistemini ifade etmektedir. Aksi takdirde su başka şekilde yaşamsal olarak gökten inmezdi. Aynı zamanda suyun tuzsuz olması yaşama etkisini ve yerde ki suyun tuzdan ayrılarak buharlaştığını göstermektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 1 Winter 2015

3. Yer Kürenin Yaratılışı

Evrenin oluşumundan sonra gök ve yer bitişik bir halde iken Allah yeri gökten ayırmıştır. Fakat yerin gökten ayrılması onun bugünkü anlamda insanın yaşamına uygun bir kıvamda olduğu anlamına gelmemektedir. Ayetlerden de böyle bir anlam çıkmaktadır. Oysa ayette yerin varlığı, canlıların yaşamasına elverişlilik ile ifade edilir ve böyle anlam kazanır.

“O (taptığınız) nesnelere mi üstün, yoksa yeri oturmaya elverişli (karar) kılan ...Allah mı?” (27/Neml, 61)

“O, yeri, bütün canlı varlıklar için genişletip yaymıştır, Orada meyveler, salkım salkım hurmalar... Yapraklı taneler ve güzel kokulu bitkiler (55/Rahman, 10-12).

“Yeri de yaydık/ genişlettik (mededna)” (49/Hicr, 15/19).

“Allah o yüce Zattır ki sizin için yeryüzünü yerleşme yeri (karar) kıldı.” (40/Mü’min, 64).

“Allah yeryüzünü de canlı yaratıklar için alçaltıp döşedi (vadaa’).” (55/Rahman, 10).

“O’dur ki yeri size beşik (mehd) yaptı.” (20/Ta-Ha, 53).

“O Rabbinize ki yeryüzünü size bir döşek (fıraş), göğü de bir kubbe yaptı.” (2/Bakara, 22).

“Hem O’dur ki yeri yaydı (medde)” (13/Rad, 3).

“Biz yeri bir döşek (mihad) yapmadık mı?” (78/Nebe, 6).

“Sonra da yeri döşeyip yerleşmeye hazırladı (deha).” (79/Naziât, 30).

“Allah yeri size bir yaygı yaptı (bisat)” (71/Nuh, 19).

“Yeri de döşedik (mededna)” (109/Kaf, 7).

“Yeryüzünü de Biz döşedik (fereşna)” (51/Zariyat, 48).

Yukarıda ki ayetler yer kürenin insan yaşamına uygun hale getirildiğini ifade etmektedir. Ancak bu ayelerde yer ile ilgili olarak “yaydık”, “döşedik”, “uzattık” gibi ifadeler geçmektedir. Klasik dönem müfessirleri dönemlerindeki hâkim düşünce olan Batlamyus kozmolojisinin etkisiyle bu ayetleri jeosentik evren anlayışına uygun olarak “dünya düzdür” şeklinde yorumlamışlardır. Oysa bu ayetlerde dünyanın düz ya da yuvarlak olmasından ziyade yaşanılabilir bir nitelikte olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Yerin daha önce gök ile bitişik olduğunu, oluşumunun gökten ayrılmak şeklinde meydana geldiğini ifade ettik. Kuran-ı Kerim’de yer kürenin yukarıdaki ayetlerde geçtiği şekliyle insanın yaşamına ne kadar zamanda uygun hale geldiği de belirtilmektedir. Burada cevaplanması gereken soru yer kürenin kaç günde yaratıldığıdır. Kuran-ı Kerim’e göre yer küre iki günde yaratılmıştır. “De ki: “Siz, yeri iki günde yaratana inkâr edip Ona ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir.” (41/Fussilet 9) ayeti buna dikkat çekmektedir. Fakat Kuran-ı Kerim’in bu konuda ki ifadeleri üzerinde dikkatli düşünmeyi gerektirmektedir. Aksi takdirde sathi bir okuyuş insanı çelişkiye götürebilir.

“Siz, yeri iki günde yaratana inkâr edip Ona ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir. Arza, üstünden ağır baskılar (sağlam dağlar) yaptı. Onda bereketler yarattı ve onda arayıp soranlar için gıdalarını (bitkilerini ve ağaçlarını) tam dört günde takdir etti (düzene koydu). Sonra duman (gaz) halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve arza: “İsteyerek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

veya istemeyerek gelin" dedi. "İsteyerek geldik." dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök yaptı ve her göğe emrini (kanunlarını) vahyetti. Biz, en yakın göğü lambalarla ve koruma ile (koruyucu güçlerle) donattık. İşte bu, o güçlü, bilen (Allâh)ın takdiridir." (41/Fussilet, 9-12).

Ayette geçen toplam yaratılış süresi sekiz gün gibi görünmektedir. Oysa Kuran-ı Kerim'in geneline yayılan yaratma süresi altı gündür. Bu durumda dikkat edilmesi gereken nokta ayetin "Yer kürede bereketler yarattı ve onda arayıp soranlar için gıdalarını (bitkilerini ve ağaçlarını) tam dört günde takdir etti." şeklinde ki kısmında geçen dört güne ilk iki günün dâhil edilmesidir. Buna göre yer kürenin yukarıdaki ayetlerde geçtiği şekliyle insan yaşamının oluşumuna imkân tanıyacak koşulların meydana gelmesi ve yaşamın istikrarlı bir şekilde devam etmesini sağlayacak imkanların oluşmasını ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. Son tahlilde insan yaşamının oluşumuna imkan tanıyan yer kürenin oluşumu iki gün sürmüştür. Yaşamın devamını sağlayacak bitkilerin, hayvanların ve gıdaların oluşumu da iki gün sürmüştür. Bu da toplam dört etmektedir. Ayrıca göklerin oluşumu da iki gün sürmüştür (Razi, Cilt: 19, s. 355). Sonuç olarak Kuran-ı Kerim'in genel kontekstine uygun olarak kozmik sistem toplamda altı günde yaratılmıştır. Dolayısıyla ayette bir çelişki yoktur. Kuran-ı Kerim'in yer küre ile verdiği diğer bir mesaj onun da tıpkı gök gibi katmanlar halinde yaratıldığıdır.

"Allah, yedi göğü ve 'aynı şekilde yeri' yaratandır. O'nun (yaratıcı) iradesi, bütün bu (yarattıkları) aracılığıyla kesintisiz tecelli eder ki Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi bilgisiyile kuşattığını göresiniz." (65/Talak, 12).

Göğün yedi kat, keza yerin benzer şekilde katmanlardan yaratıldığını bahseden ayetten ne anlaşılması gerektiği açık değildir. Aslında göğün katmanları da açık olmamakla birlikte araştırmacılar modern bilimin bu konuda ki verilerinden istifade etmektedirler. Yerin yedi kat olması konusu ise hayli ilginç bir durumdur. Burada yedi ifadesini Arap dilindeki kesretten kinaye olarak mı anlamalıyız yoksa yer kabuğundan merkeze doğru katmanlar şeklinde mi veya kıtalar ve iklimler şeklinde mi anlaşılması gerektiği tartışmalı bir durumdur.

Kuran-ı Kerim'in yer küre ile ilgili olarak dikkat çektiği diğer bir konu yönlerdir. Birçok ayette doğu, batı ve dolayısıyla kuzey ve güney gibi yönlere dikkat çekilmektedir. "Doğu da, batı da Allah'ındır." (2/Bakara, 115.) ayeti açık bir şekilde yön tarifini yapmaktadır. Ancak Kuran-ı Kerim'in bu bahiste dikkat çektiği diğer bir konu güneşin farklı noktalardan doğup batmasıdır.

"... Doğuların (meşârik) ve batıların (meğarib) Rabb'ine yemin ederim ki, Biz onların yerine kendilerinden daha hayırlı insanlar getirmeye kâdiriz. Bizim elimizden kurtulan, gücümüzü yetmediği hiçbir şey yoktur." (70/Meâric, 40-41).

Görüldüğü üzere ayette sadece doğu ve batı olarak tekil şekilde değil de doğular ve batılar şeklinde çoğul bir kullanım vardır. Bu da Güneş'in, yılın farklı zamanlarında değişik noktalardan doğması sebebiyle birçok doğu ve batının var olduğu şeklinde anlaşılabilir. Bu ayetleri kutupların varlığına yorumlamak tartışmalı olabilir ancak güneşin yıl içerisinde değişen konumları bizi mevsimlerin varlığına götürebilir. Fakat yine de yerin kutuplardan basıklığına dikkat çektiğini düşündüğümüz ayetler de vardır.

"Bizim yeryüzüne gelip de onu kenarlarından eksiltmekte olduğumuzu onlar görmediler mi?" (13/Ra'd, 41).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

“Biz onları ve atalarını yaşattık, nihâyet kendilerine ömür uzun geldi,. Bizim, yere gelip, onu uçlarından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Üstün gelen onlar mı (yoksa biz miyiz)?” (21/Enbiya, 44).

Bazı düşünüler ayetlerde geçen daralmayı teolojik bir konu olarak ele alıp yer kürenin gittikçe İslamlaşması şeklinde yorumlamışlardır. Oysa yer kürenin gittikçe İslamlaşması ‘genişleme’ veya ‘yayılma’ kelimeleri ile ifade edilebilirdi. Ayrıca ayette ‘arz’ geçmektedir. İslamlaşmanın olduğu yer toprak parçasını ifade eden ‘arz’ kelimesi ile değil de ‘dünya’ kelimesi kullanılabilirdi. Bu ayetler birçok şekilde yorumlanabilir ancak bizce muhtemel en güçlü anlam ayetin yerin basıklığına, dolayısıyla küre olduğuna ve kutuplara dikkat çekiyor olmasıdır. Süleyman Ateş, bir kısım ayetlerde geçen kelimelerin etimolojik yapılarından hareketle dünyanın yuvarlak olduğuna açıkça işaret ettiğini düşünmektedir.

“Bundan sonra da yeri yayıp yuvarlattı (dehaha).” (79/Naziat, 30).

Ateş’e göre “yayıp yuvarlama” anlamında çevrilen kelimenin Arapça kökü “dahv”dır ve yuvarlama anlamına gelmektedir. Çocukların, topu yere kazılan bir çukura düşürmeleri de bu kelime ile ifade edilir. Aynı şekilde Ateş, döşemek anlamını verdiği bu ayetten yerin yuvarlak yaratıldığı düşüncesini çıkarır. Arapça devekuşunun yumurtladığı yere ve yumurtasına aynı kökten türeyen dhiyy denilmektedir (Ateş, Cilt 10, s. 308). Devekuşu yumurtası ise düz değil dünyamızın şeklinde olduğu gibidir.

Ateş’in dikkat çektiği diğer bir ayet ise, “Gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine dolar, gündüzü de gecenin üzerine dolar. Güneşi ve ayı buyruğu altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gitmektedir. İyi bil ki O, aziz ve çok bağışlayandır.” (39/Zümer, 5) ayetidir. Ateş’in dolamak anlamında kullanarak “dolar” olarak çevirdiği kelime “tekvir”dir. Ateş’e göre tekvir, ip yumağı gibi bir şeyi diğerinin üzerine dolamaktır. Buna göre dolama işi yumak gibi top gibi şeylerin üzerine olur (Ateş, C. 17, s. 308). Bu da bizi dünyanın yuvarlaklığına götürür.

4. Yedi Kat Gök Kozmolojisi

Kozmik sistem altı günde yaratılmıştır. Bu yaratılışın iki günü göklere ayrılmıştır. Fakat daha önce tanımladığımız şekliyle gök kavramı insanın yer küreden yukarı doğru bakıp gördüğüdür. Bu anlamda gök kelimesi Kuran-ı Kerimde hem atmosferi hem de uzay boşluğunu ifade edebilir. Dolayısıyla Kuran-ı Kerim, göğü yakınlık ve uzaklık mesafeleri içinde ele alarak bahsettiğimiz bu tasnife dikkat çekiyor gibidir.

“En yakın göğü’(semâe’d dünya) korumalı halde, kandillerle (yıldızlarla) donattık.” (41/Fussilet, 12).

“(Çeşitli) yolları (yörüngeleri) bulunan göğe andolsun.” (51/Zariyat, 7).

“Üzerinize sapaşlam Yedi Gök bina eyledik. Oraya parlak bir kandil yerleştirdik” (78/Nebe, 12-13).

Yakın gök ifadesi dünyaya en yakın olan boşluğu yani atmosferi ifade etmek için kullanılmış olabilir. Nitekim ayette dünya seması olarak geçmektedir. Ayette yakın gök şeklinde ifade edilen bu boşluğun diğer özelliği ise tıpkı atmosferin yapısında olduğu gibi korumalı olmasıdır. Bu anlamda atmosfer yer küreyi korumaktadır. Bu durum modern bilimin de ortaya koyduğu bilinen bir gerçektir.

Kuran-ı Kerim’in şüphesiz çok defa dikkat çektiği diğer bir konu ise göğün katmanlarıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

“O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı; sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir.” (2/Bakara, 29).

“Yedi Göğü ve bir o kadar da Yer’i yaratan, Allah’tır” (65/Talak, 12).

“O, Göklerin, Yer’in, onların aralarında bulunanların ve Doğu’ların Rabbidir” (37/Saffat, 5-6).

Bu katmanların gerçekten atmosfere mi yoksa kozmik başka katmanlara mı işaret ettiği hakkında bir şey söylemek iddialı olur. Çünkü her ikisi de mümkün görünmektedir. Geçmiş dönemlerde müfessirlerin bu katmanları Aristoteles ve Batlamyus kozmolojisine paralel olarak semavi cisimlerin katmanları yorumlamaları doğru bir yöntem değildir.⁵ Bu durum hem Kuran-ı Kerim metnini tarihselleştirir hem de yorumu mutlaklaştırır. O dönem düşünürleri ayetleri hakim bilimin etkisiyle kendilerince yorumlamışlardır ve yanılmışlardır. Bu normal bir durumdur. Ancak Kuran-ı Kerim’in dikkat çektiği tek bir husus vardır o da göğün her birinin ayrı bir rolü olan katmanlardan oluştuğudur.

“Göğü iki günde yedi (kat) kıldı. Her bir Göğe kendi işini (gerekli hususları) vahiy etti.” (41/Fussilet, 12).

Buna göre gök sadece öylesine katmanlardan oluşmamakta aynı zamanda bu katmanların her birinin birer görevi vardır. Bu da bahsi geçen katmanların uzak göğü değil de yakın gök olan atmosferin katmanlarını ifade ettiğine yönelik güçlü bir izlenim sunmaktadır. Dahası ayette geçtiği üzere (Nebe 13) yer kürenin güneş sisteminde olduğudur.

5. İnsanın Yaratılışı ve Biyolojik Gelişimi

Tüm kozmik sistemin varoluşunun anlamı nedir? sorusu felsefenin ve doğa bilimlerinin önemli bir problemidir. Leibniz’in ifadesi ile “Niçin hiçbir şey yok değil de bir şeyler var”, “tüm bu var olanlar niçin var olmuşlardır? (Leibnize, 1998, s. 262.). Kuran-ı Kerim bu soruya ironik bir cevap verir:

“Biz göğü, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence için yaratmadık” (21/Enbiya, 16).

Bu bağlamda tüm Kuran-ı Kerim ayetlerini dikkate aldığımızda kozmik sistem bir amaçsallık taşımakta ve bir mesaj içermektedir. Bu mesaj Kuran’ın farklı ayetleri referans alınarak değişik şekillerde temellendirilebilir. Ancak tüm bu kozmik sistemin yaratılmasında ki en önemli amaçlardan birisi insandır. Daha da önemlisi Allah’ın göndermiş olduğu mesajı anlaması beklenen varlık da yine insandır. Bu konu doğrudan araştırmamızın kapsamı dâhilinde değildir. Biz sadece biyolojik bir varlık olarak insanın yaratılış evrelerini inceleyerek, Kuran-ı Kerim’e göre biyolojik tarih ve aşamalarını tespit etmeye çalışacağız.

Kuran-ı Kerim’e göre insan ırkı yaratılmadan önce yer kürenin yaratıldığını daha önceki birçok ayette belirtmiştik. Öyle olmalıdır çünkü insan dünyada yaratılmadan önce dünyanın insan yaşamına uygun bir konumda olması gerekir ve olmuşturda. Bu aşamadan sora insanın yaratılış gelmektedir. Buradan hareketle Kuran-ı Kerim’e göre insanlığın babası kabul edilen kişi Hz. Âdem’dir. Âdem kelimesi Kuran’da 25 yerde geçmektedir (Erdem, 1999, s. 114). İslam düşünürlerinin tartıştıkları konu Âdem’in nerede yaratıldığıdır. Bizim de aynı kanaatte olduğumuz bir kısım düşünürlere göre Âdem dünya da yaratılmış olmalıdır (Erdem, s. 150). Birçok düşünürün

⁵ Örneğin Abdülkadir Bağdadi ve Fahrettin Razi böyle bir yöntem izlemiştir. (Bkz. Demir, 2005, s. 81-82)

de ifade ettiği gibi Hz. Âdem'in yaratıldığı cennet ölüm sonrası yaşamda insanın gideceği mükâfat yurdu değil dünya da yüksek bir mekânda bulunan bir bahçedir (Öztürk, 2004, s. 184-185). Aksi takdirde Hz. Âdem'in yaratılışı sonrası gelişen olayları açıklamak Kuran'ın anlam bütünlüğüne terstir. Çünkü Hz. Âdem yaratılmadan önce O'nun yer kürede yaratılacağı *Bir zamanlar Rabbin meleklerle: "Ben yeryüzünde (fil ard) bir halife yapacağım," demişti.* ayeti ile başta belirtilmişti (2/Bakara 30). Bu sebeple Hz. Âdem dünyada yaratılmıştır. Aksi takdirde şeytan, Hz. Âdem'i kandırmış ve Âdem günah işlemiştir. Şu halde şeytan cennette ne yapıyordu ve Âdem cennette nasıl günah işledi? (Erdem, s. 124) gibi sorular problem oluşturmaktadır.

Kuran-ı Kerim'e göre, yer kürede canlılar vardır ve bu canlılık gök ve yer bütünlüğü içerisinde ele alınmaktadır. Bu canlılığın gelişimi açısından olağan bir durumdur.

"Gökleri, yeri ve bunların içine yaydığı canlıları yaratması da O'nun âyetlerindedir. O, dilediği zaman onları toplamaya da kâdirdir." (42/Şura, 29).

Fakat cevaplanması gereken soru yeryüzündeki canlılığın kaynağının ne olduğu ve nasıl oluştuğudur. Kuran-ı Kerim bu soruya birçok yerde cevap verir. Kuran-ı Kerim'e göre canlılığın oluşum kaynağı 'su'dur.

"Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. Kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayakla yürür, kimi de dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır. Allah şüphesiz her şeye Kâdir'dir" (24/Nur, 45).

"İnkâr edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi görmüyorlar mı?" (21/Enbiya, 30).

"Sizin için yeryüzünü döşeyen, yollar açan, gökten su indiren O'dur. Biz bu su ile türlü türlü, çift çift bitkiler yetiştiririz." (20/Ta-ha, 53).

Yakıt'ın da ifade ettiği gibi su ifadesi, gökten inen su, denizlerin suyu veya her hangi bir sıvı anlamlarına gelmektedir (Yakıt, 2003, s. 50). Bahsi geçen su, bitkiler, hayvanlar ve insanların yaşam kaynağı ve canlılıkta ki çeşitliliğin nedenidir. Ancak ifade etmek gerekir ki canlılığın son aşaması insandır. Kuran-ı Kerim bu durumu şöyle ifade eder:

"İnsanın üzerinden, kendisinin anılmaya değer bir şey olmadığı bir zaman periyodu geçmemiş midir?" (76/İnsan, 1).

Anlaşılan o dur ki insan çok uzun süren bir zaman periyodu içerisinde yaratılmıştır. Kuran-ı Kerim'in bahsettiği bu aşama modern bilimin verilerine göre milyonlarca yıl alan bir süreçtir. Kaldı ki sadece insanın yaratılmaya başlaması değil aynı zamanda süreç başladıktan sonra devam eden zaman dilimi de antropolojik çağları ifade eder görünmektedir. Bu aşamalar *"Size ne oluyor ki, Allâh için saygı duymuyorsunuz?" Oysa O, sizi aşama, aşama yarattı.* (71/Nuh, 13-14) ayetiyle ifade edilmektedir. Bahsi geçen bu iki ayet aynı zaman da insanın bir anda tamamen değil de aşamalar halinde yaratıldığının da bir göstergesidir. Bizim bu ayette "aşama aşama" olarak çevirdiğimiz kelime "atvaran" kelimesi tahavvül ve dönüşüm anlamına gelmektedir. Yakıt bunu "ilahi bir kanun olarak evrim" şeklinde ifade etmektedir (Yakıt, s. 52). Ateş ve Yakıt'a göre insanın yaratılışı inorganik, organik ve ruhi olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır (Ateş, 1975, s. 127-146; Yakıt, a.y.). Her iki araştırmacının da konuyla ilgili argümanları makul ve tutarlı görünmektedir. Fakat bahsi geçen bu aşamaların, Neo-Darwinci tesadüf ve doğal eleme yoluyla oluşan ve türlerin değişimiyle gelişen bir süreç olduğu tartışmalı bir konudur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

Bu aşamalardan ilki olan inorganik seviyede insan topraktan başlayan bir sürecin içerisinde. Toprak insanın moleküler inorganik ilk seviyesidir. Ayetler insanın oluşumu için toprağın yedi farklı formundan bahsetmektedir. Bunlar sırasıyla i) turab (toprak), ii) tîn (çamur), iii) hamein mesnûn (değişken cıvık kokulu çamur), iv) yapışkan çamur (tîn-i lazib), v) pişmemiş çamur (salsâl), vi) pişmiş çamur (salsâlin kel fehhâr) ve vii) çamurdan süzülen bir öz (sülâle min tîn)'dir (Erdem, s. 115).

"Sizi topraktan (turab) yaratmış olması onun ayetlerindedir. Sonra siz (her tarafa) yayılır bir beşer oldunuz" (30/Rum, 20).

"Seni önce topraktan (turab) sonra nutfeden yaratan sonra da seni insan şekline koyanı mı inkar ediyorsun?" (18/Kehf, 37).

"O'dur ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı ve insanı yaratmağa çamurdan (tîn) başladı" (32/Secde, 7).

"Biz kendilerini yapışkan bir çamurdan (tîn-i lazib) yarattık." (37/Saffat, 11).

"Biz insanı pişmemiş çamur (salsâl) ve şekillenmiş bir balçıktan (hamein mesnun) yarattık." (15/Hicr, 26).

"İnsanı kiremit gibi pişmiş çamurdan (salsâlin kelfehhâr) yarattı" (55/Rahman, 14).

"And olsun, Biz insanı çamurun özünden (sülaletin min tîn) yarattık. (23/Mü'minun, 12).

Kuran-ı Kerim'de insanın topraktan veya toprağın farklı formlarından yaratıldığı sürekli olarak geçmektedir. Ayetlerde geçen toprağı basit bir toprak olmaktan ziyade insanı oluşturan elementlerin tamamını sembolize eden total bir kavram olarak anlamak daha makul görünmektedir. Çünkü bilindiği üzere insan da demir, bakır, çinko, magnezyum gibi farklı elementler bulunmaktadır. Kuran-ı Kerim'in ilk muhataplarının bilim noktasında henüz emekleme aşamasında olduğu bir çağda bu elementlerden bahsetmesi şüphesiz doğru olmazdı. Bu sebeple bu elementleri ifade etmek için tümel bir kavram olarak toprak kullanılmış olabilir.

Pişmiş çamur (salsâlin kel fehhâr) ile inorganik seviye bitip ikinci aşama olan organik seviye başlamıştır. Bu aşama da bir anlamda yaratılışın başlangıcı diğer bir ifadeyle somut maddenin canlılığı almaya elverişli konumu olan *sülâle min tîn* aşamasına geçilmektedir. Organik seviyede insan artık bir canlıdır.

"Sudan bir beşer yaratıp ona nesep ve akrabalık veren de O'dur. Zira Rabbinin kudreti her şeye yeter." (25/Furkan, 54).

"Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi." (71/Nuh, 17).

Bu aşamadan sonra insanın basit canlılık aşaması gelmektedir. Kuran-ı Kerim'de bu durum bitkisel bir aşama olarak ele alınmaktadır. Bu aşamada insan sadece canlı bir varlıktır. Fakat ayette insanın başlangıçtaki bu gelişim bitkisel bir büyüme ile ifade edilmektedir. İnsanın bitkisel büyümesi ile ilgili diğer bir ayette Hz. Meryem ile ilgilidir.⁶ Bazı düşünürler gerek ilk yaratılışta gerekse Hz. Meryem'in yetişmesinde "nebete"(bitki gibi yetiştirmek) fiilinin kullanılmasını bunların bazı bitkilerde olduğu gibi eşeysiz ürediklerine işaret ettiğini ifade etmektedirler (Yakıt, s. 55-56). Biz de bu kanaatteyiz. Bize göre de ilk insan (türü) eşeysiz olarak çoğalmıştır.

⁶ "Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi..." (7/Al-i İmran, 37)

Tüm bu aşamalardan sonra biyolojik ve fiziksel olarak insan türü meydana gelmiştir. Kuran ayetlerini bir bütün olarak ele aldığımızda ilk defa yaratılan sadece tek bir birey değildir.

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten (nefsi vahide) ve ondan da eşini yaratan ve her ikisinden de çok sayıda erkek ve kadınlar çıkaran Rabbiniz’den çekinin” (4/Nisa, 1).

“Sizi yarattık, sonra size biçim verdik, sonra da meleklerle: “Âdem'e secde edin!” dedik; hepsi secde ettiler, yalnız İblis etmedi, o secde edenlerden olmadı.” (7/Araf, 11).

Birinci ayette “nefs-i vahide” gibi spesifik bir ifade geçmektedir. Ayetin devamında ise erkek ve kadınların (Âdem ve Havva değil) bu tek nefisten yaratıldığından bahsedilmektedir. Bu da tüm insanların ortak bir türden yaratıldığını göstermektedir. İkinci ayette ise durum daha da özelleştirilerek anlatılmaktadır. Buna göre Allah-u Teala “sizi (insanı) yarattık, size (insana) şekil verdik” denilmekte ve sonunda meleklerden Âdem’e saygı duyulması istenmektedir. Yani ayetin başlangıcında genel olarak insan türünden bahsederken sonunda özel bir isim olan Âdem’de durmaktadır. Bu iki ayetten anlaşılıyor ki ilk defa yaratılan tek bir kişi değil bir türdür (Yakıt, 2003, s. 70-73; Ateş, Cilt: 27, trsz. s. 134-135). Yani Hz. Âdem ilk defa tek başına yaratılmış değildir. İlk defa olarak birçok insan yaratılmıştır. Âdem ise hem bu insanları ifade eden sembolik bir ifade hem de bu insanların kendi aralarından onlara rehberlik (peygamberlik) etmesi için görevlendirilmiş münferit, müşahhas bir bireydir. Dolayısıyla ilk yaratılan sadece bir insan değil pek çok erkek ve kadından oluşan bir türdür. Kuran-ı Kerim’de Adem’in bireysel bir varlık olduğunu gösteren ayet (örneğin şeytan ile diyalogunda olduğu gibi) bulunmaktadır. Bu da haklı olarak “Adem salt bir birey olarak yaratıldı” şeklinde anlaşılabilir. Ancak ifade ettiğimiz gibi bizce Adem aynı zamanda türün içerisinden bir bireyi de ifade ettiği için bahsi geçen ayetlerle çelişmemektedir.

Bu aşamadan sonra Kuran-ı Kerim’in dikkat çektiği diğer nokta insanın anatomisidir. Çünkü insanın bitkiler ve hayvanlar gibi canlı varlık olması onun insan olduğu anlamına gelmemektedir. Anatomik olarak da tamamlanması gerekmektedir. Ayetler bu konuyu özel olarak ele alır ve insana şu anki sanatsal ve estetik anatomik şeklinin verilmesini Allah’ın inayeti ve imanın nedeni olarak görür.

“O Rabbin ki seni yarattı, güzel ve düzgün şekilde biçimlendirdi, dengeli ve ölçülü yaptı.” (82/İnfitar, 7-8).

“Sizi yaratan, size işitme (duyusu), gözler ve gönüller veren O’dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz?” (67/Mülk, 23).

Bu aşamadan sonra Kuran-ı Kerim üçüncü evre olan ruh verme aşmasına geçmektedir.

“Onu düzenle(yip insan şekline koydu)ğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın!” (15/Hicr, 29).

“Sonra ona (insana) biçim verdi, ona kendi ruhundan üfledi. Ve sizin için kulak(lar), gözler ve gönüller yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz!” (32/Secde, 9).

6. İnsanlığın Çoğalması Ve Türeme

İlk insan türünün yaratılmasından sonra bunlar zaten çok fazla bireyler şeklinde yaratıldığı için daha fazla çoğalmaları meşru evlilik ilişkisi ile olması daha mantıklı ve muhtemel görünmektedir. Nitekim *“Ey insanlar! Sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık.”* (49/Hucurat, 13) ayeti de buna dikkat çekmektedir: Ayette türemenin bir erkek ve kadından değil de bir erkek ve dişiden meydana geldiği ifade edilmektedir. Yakıt, buradan hareketle erkek ve dişinin sperm ve yumurtaya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

işaret ettiğini düşünmektedir (Yakıt, s. 58). Şüphesiz ayet birçok şekilde yorumlanabilir. Ancak Yakıt’ın yorumu yerinde gözükmemektedir. Kuran-ı Kerim ise, bugünkü bilimin verilerine paralel açıklamalar da bulunmaktadır. Buna göre yaşayan insanın türemesi şu şekilde olmuştur: İnsan rahime bırakılan spermin yumurtayı döllemesi (zigot) ile oluşmaya başlamaktadır.

“O, bel ile göğüs nahiyesinden çıkan, atılan bir sudan yaratıldı.” (86/Tarık, 6-7).

“Sonra onun neslini, önemsiz bir suyun özünden, meniden üretti.” (32/Secde, 8).

Allah-u Teala erkeğe ait spermin döllediği yumurtayı rahime yerleştirilmiştir. Ayete göre rahim hem karanlık hem korunaklıdır. Bunların ne anlam ifade ettiği konunun uzmanlarının takdiridir. Daha sonra bu yumurta, rahime tutunmuş bir vaziyette bir et parçasıdır. Bu et parçası karanlık ve korunaklı rahimde üç karanlık aşamadan geçerek erkek ya da dişi olarak dünyaya gelmektedir.

“...Sonra onu bir su damlası olarak savunması sağlam bir karar yerine yerleştirdik. Sonra o su damlasını bir alak (hücre topluluğu) bir çiğnem et parçası olarak yaratık; daha sonra o çiğnem et parçasını kemik olarak yaratık; böylece kemiklere de et giydirdik; sonra bir başka yaratışla onu inşa ettik. Yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir.” (23/Müminun, 12-14).

“İnsan, ‘kendi başına ve sorumsuz’ bırakılacağını mı sanıyor? Kendisi, akıtılan meniden bir damla su değil miydi? Sonra bir alak (embriyo) oldu, derken (Allah, onu) yarattı ve bir ‘düzen içinde biçim verdi.’ Böylece ondan, erkek ve dişi olmak üzere çift kıldı. (Öyleyse Allah,) Ölülerini diriltmeye güç yetiren değil midir?” (75/Kıyamet, 36-40).

“Sizi bir tek candan (nefsin vahidetin) yarattı, sonra ondan eşini meydana getirdi ve sizin için davarlardan sekiz çift indirdi. Sizi annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde yaratmadan yaratmaya (aşamadan aşamaya) geçirerek yaratmaktadır. İşte Rabbiniz Allâh budur. Mülk O'nundur. O'ndan başka tanrı yoktur. Nasıl (O'na kulluktan şirke) çevriliyorsunuz?” (39/Zümer, 6).

Farklı ayetlerde “sağlam bir karar yeri” ve “üç karanlık” ifadeleri dikkat çekicidir. Ayetler arası uyum metnin tutarlılığı açısından zorunludur. Bu sebeple karar yeri genel olarak anne rahmi olarak anlaşılmaktadır. Üç karanlık ise tutarlılık açısından yine rahim içi şeklinde yorumlanmalıdır. Nitekim modern araştırmalar rahmi, amniyon zarı, koriyon zarı ve düşen eş olmak üzere üç katmanlı olarak değerlendirmektedir (Bâr, 2010, s.159-165).

7. Varoluş Teorileri: Yoktan Yaratılış, Evrim ve Taşma

Varoluşun nasıl meydana geldiği felsefenin ve bilimin önemli bir problemidir. Bu başlık altında konuyla ilgili tartışmalara girmek çalışmamızın sınırlarını aşacaktır. Burada sadece ana hatlarıyla sorunu ele alacağız. İslam düşünce geleneğinde varlığın nasıl meydana geldiğine dair üç teori ya da yaklaşım vardır. Bunlardan ilki yoktan yaratmadır. İkincisi evrimci yaratmadır. Üçüncüsü ise Südur (taşma) teorisidir (Efil, 2002, s. 47-73). Kuran-ı Kerim’de açık şekilde bu kavramların hiçbiri geçmemektedir.

Yoktan yaratma, Allah’ın hiçbir şey yokken düşünerek yaratmasıdır. Kuran-ı Kerim’de varlığın ya da göklerin yoktan mı var edildiğini yoksa bir özden veya cevherden mi oluşturulduğunu gösteren doğrudan bir ifadeye rastlamamaktayız (Baş, s. 453-455). Bu teori daha çok kelamcıların ürettiği bir argümandır (Wolfson, 1976, s. 355). Kuran-ı Kerimde yaratmayı ifade eden kavramlar “haleka” (yarattı), (6/En‘âm 1) “fetara” (yok iken var etti) (6/En‘âm 79) ve “bedea”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

(eşsiz olarak yarattı) (6/En'âm 101) gibi fiillerdir (Bkz. Ulutürk, 1995). Genelde bu fillerin yoktan yaratmayı ifade ettiği düşünülmektedir. Buna göre Allah, alele, maddeye, zamana ve mekana bağlı kalmaksızın yaratır. Yoktan yaratma düşüncesini savunan düşünürlerin çoğunlukla müracaat ettiği ayet “*Ol der o da olur*” (Bkz. 40/Mümin 68; 36/Yasin 82; 3/Al-i İmran 47) ayetidir. Çünkü Allah bir şeyi yaratmışsa onu yoktan ve bir anda var etmiştir. Sorun hem mutlaklaştırılmış Tanrı tasavvurundan hem de ayetin çevirisinden kaynaklanmaktadır. Oysa örneğin Elmalılı, ayeti “yoktan bir anda meydana geldi” anlamına gelen “ol dedi, ve oldu” şeklinde değil de “ol” dedi, oldu ve olur” şeklinde çevirmektedir (Yazır, trsz., s. 377). Gramatik açıdan bu çeviri doğru görünmektedir. Kuran-ı Kerim’de yoktan yaratmanın karşılığı olan bir ifade yoktur (Çağrıç, Cilt: 43, 2013, s. 324-326).

Evrimsel yaratılışı savunan düşünürler ise evrenin bir anda tam olarak yaratıldığı düşüncesini savunmaktadırlar. Buna göre evren evrimsel bir süreç ile yaratılmıştır. Evrimsel yaratılışı savunan düşünürleri Darwinci ve Neo-Darwinci evrimsel anlayıştan bazı noktalardan ayırmak gerekir. Çünkü Darwinci evrim, evrenin bir yaratıcıya ihtiyaç duymaksızın tesadüfen ve doğal eleme yoluyla meydana geldiğini iddia etmektedir. Oysa evrimsel yaratılışı savunan düşünürlere göre evren her ne kadar evrimsel bir süreç ile meydana gelmişse de bu süreci başlatan ve işleten Allah’dır (Bayraktar, 2001, s. 18-19). Evrimsel yaratılışı savunan düşünürler Kuran-ı Kerim’de ki bazı ayetleri referans gösterirler. Bu düşünürlere göre öncelikle Kuran’daki evreler halinde ki aşamalı varoluş, evrimsel yaratılışı ifade etmektedir. Örneğin yukarıda ele aldığımız “*Ol der o da olur*” (*Kün fe yekûn*) ayetinde ki ‘olur’ (yekun) ifadesi şimdiki ve geniş zamanı ifade eden muzârî fiildir. Yani ayetin anlamı “ol der o da olur ve olmaya devam eder” şeklindedir (Yaran, 2007, s. 73-78). Bize göre de evren ve insan tedrici ve kategorik olarak yaratılmıştır. Fakat bu tekâmül çağdaş evrim düşüncesi ile birçok yönden örtüşmemektedir. Ancak örtüşmeyen bir yanı vardır ki o da türler arası geçiş düşüncesinin Kuran-ı Kerim’de olmadığıdır. Kuran-ı Kerim’e göre her tür kendi biyolojik bütünlüğü içerisinde tedricen yaratılmıştır.

Südur teorisi ise İslam Meşşâî filozoflarının Yeni Platoncu düşüncenin etkisiyle geliştirdiği bir düşüncedir. Plotinus’un *Enneadlar* adlı kitabında geçtiği üzere varlıklar Tanrı’dan taşarak meydana gelmişlerdir. Bu düşüncüyü Kuran-ı Kerim’deki ayetlerle yorumlamak hayli zor görünmekle birlikte spesifik bir araştırma gerektirmektedir.

Sonuç

Bilimsel teoriler, felsefi doktrinler ve orijin mitolojiler gibi İslam inancının da varlığın nasıl meydana geldiğine dair bir kabulü vardır. Bu kabul temel olarak Kuran-ı Kerim’de ortaya konulmaktadır. Kuran-ı Kerim hem kozmik oluşum hem de insanın biyolojik gelişimine yer vermektedir. Her ne kadar bizim içeriğini tam olarak netleştiremediğimiz bazı noktalar olsa da ayetler konuyu sistematik bir bütünlük içerisinde ele almaktadır. Bizim bir kısım konuları ya da ayetleri tam olarak netleştiremememizin nedeni mevcut bilimin yetersizliği ve kozmik bakış açımızın darlığıdır. Bu sebeple netleştiremediğimiz bu noktaları irrasyonel görmek mümkün değildir. İlerleyen akli ve bilimsel süreç muhtemelen bizim bu konuları daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Kuran-ı Kerim’de yaratılışın evreler halinde meydana geldiği sıklıkla vurgulanır. Bu durum yoktan yaratılış düşüncesinin öngördüğü şekliyle varlığın bir anda tam olarak yaratıldığı düşüncesine aykırıdır. Yaratılışın evreler halinde meydana gelmesi evrimsel yaratılış düşüncesini çağrışırsa da bu bizim Darwinci evrimin tesadüf ve doğal ayıklama yöntemiyle örtüşmez. Çünkü yaratılışın her aşamasında Tanrı’nın sonsuz bilgi ve kudretiyle etkin olduğu görülmektedir. Ayrıca aşamalar halinde ki var oluşu Neo-Darwinci türler arası geçişe yorumlamak da mümkün görünmemektedir. Çünkü Kuran-ı Kerim’de bu bağlamda hiçbir literal ifade yoktur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

Yaratılışın her aşamasında su vardır. Yaratılış göklerden başlamakta ve insanın yaratılışıyla tamamlanmaktadır. Tüm yaratma faaliyetlerinde ki amaç insanın imtihanıdır. Şayet insan imtihan edilecekse bu kozmik düzen insanın yaşamına uygun olmalıdır. Bu da bizi, evrenin insan için yaratıldığını ifade eden insan merkezci antropik ilkeye götürmektedir.

Kuran-ı Kerim'de var oluşun nasıl meydana geldiğini açıklamaya çalışan teorilerin hiçbiri kavramsal olarak Kuran-ı Kerim'de geçmemesine rağmen teolojik çevrelerde Kuran'ın hangi varoluş tezini öngördüğü daha çok ayetlerin yorumlamalarından hareketle temellendirilmeye çalışılmaktadır.

Bizce bu teorilerden herhangi biri doğru olabileceği gibi gelecekte ileri sürülecek başka bir teorinin doğru olması da mümkündür. Ancak teoriler nasıl olurlarsa olsunlar önemli olan hangi teorinin geçerli olduğu değildir. Kuran-ı Kerim açısından önemli olan, tüm bu teorilerde kozmik oluşum ve biyolojik gelişim süreçlerinin başlatıcısı ve devam ettiricisinin Allah olmasıdır.

KAYNAKÇA

- ATEŞ, Süleyman (1975), "Kuran-ı Kerim'e Göre Evrimi Teorisi", *AÜİFD*, Cilt: XX.
- ATEŞ, Süleyman (trsz), *Kuran Ansiklopedisi*, Kuran Bilimleri Araştırma Vakfı (KUBA) yay. Cilt: 27, İstanbul.
- ATEŞ, Süleyman (trsz), *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr. Cilt: 8, Trsz.
- BÂR, M. Ali (2010), *Kuran-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, Çev. Abdülvehhab Öztürk, Diyanet Vakfı yay., Ankara.
- BAŞ, Erdoğan (2009), "Sema" md. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), Cilt: 36.
- BAYRAKTAR, Mehmet (2011), *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Kitabiyat, Ankara, 2001.
- BUCAILLE, Maurice (1987), *Müspet İlim Yönünden Tevrat, İncil ve Kuran*, çev. M. Ali Sönmez, DİB yay., İstanbul.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2013), "Yer" mad. DİA, Cilt: 43.
- DEMİR, Şehmus (2005), *Demir, Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması (Batı'yla Münasebetlerin Kur'an Yorumuna Yansımaları)*, İstanbul, İnsan yay.
- EFİL, Şahin (2002), *İslam ve Batı Düşüncesinde Yaratılış Modelleri*, Pınar yay., İstanbul, 2002.
- ERDEM, Mustafa (1999), *Hız. Adem (İlk İnsan)*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara.
- İBN KESİR (1991), *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı yay., Cilt: 13, İstanbul.
- KURAN-I KERİM**
- LEIBNİZE, G. W. (1998), "Principles of Nature and Grace, Based on Reason", *Philosophical Texts*, trans. Richard Francks and R. S. Woolhouse, Oxford University Press.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2004), "Âdem, Cennet ve Düşüş", *Milel ve Nihal*, Yıl 1, Sayı 2, Haziran.
- RAZİ, Fahrettin (1991), *Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l Gayb)*, terc. S. Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, S. Doğru, Akçağ yay., Cilt: 10, Ankara.
- TASLAMAN Caner (2011), *Big Bang ve Tanrı*, 5. Baskı, İstanbul Yayınevi, İstanbul.
- Tevrat

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

- ULUDAĞ, Süleyman (1994), “Dünya” mad. Cilt: 10.
- ULUKÜTÜK, Veli, (1995), *Kuran-ı Kerim’de Yaratma Kavramı*, İnsan yay. İstanbul.
- WOLFSON, Harry A. (1962) *Philo: Foundation of Religious Philosophy in Judaism Christianity and Islam*, Vol: I-II, Harvard University Press, Cambridge-Masachusetts; WOLFSON, Harry A. Wolfson (1976) *The Philosophy of the Kalam*, Harvard University Pres, London.
- YAKIT, İsmail (2003), “Kuran’da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi”, *Kur’an’ı Anlamak*, Ötüken yay., İstanbul.
- YARAN, Cafer Sadık (2007), *Understanding Islam*, Pentagon Pres., Edinburg.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi (trs), *Hak Dini Kuran Dili*, Sadeleştiren: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel, C. 2, Azim Dağıtım, İstanbul.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- ÖZALP, H., Kuran-ı Kerim’de Kozmik Tarih ve Biyolojik Gelişim, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/1 Winter 2015, p. 535-552, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7810>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/1 Winter 2015

